

LEKSIKON ANTIKE „DER KLEINE PAULY“ I-III

Stuttgart 1964—1969, A. Druckemüller Verl.

Kad sam 1964. u našem časopisu (XIII—XIV, 237—238) prikazao prvi svezak ovog leksikona, najavio sam namjeru urednika (K. Ziegler i W. Sontheimer) i izdavača da bi cjelokupno djelo u 4 sveska bilo završeno do kraja 1965. Kako se vidi, izdavanje se vremenski oduljilo, što kod ovako složenoga leksikografskog posla nije nikakvo čudo. Zadržavši u potpunosti koncepciju djela i veličinu svezaka, kako su ih na početku zamislili i proveli, urednici su se s izdavačem pri završetku II. sveska odlučili samo na jednu promjenu: leksikon neće biti u 4, nego u 5 svezaka. Mislim da je ta odluka na mjestu, jer u preostalom dijelu leksikona urednici s brojnim suradnicima neće morati ni u izboru natuknica ni u njihovoj obradbi (a temeljitost njezina ipak zavisí i od prostora!) ni u čemu odstupiti od vrlo pozitivnih rezultata metode u prva dva sveska.

U ovom tipu leksikona, *Der kleine Pauly* doista je nezamjenjiv. To sada mogu slobodno ustvrditi, kad imamo pred sobom završena tri sveska, svaki s oko 800 stranica odnosno 1600 stupaca (I. svezak obrađuje natuknice od Aachen do Dichalkon, II: Dicta Catonis do Iuno, III: Iuppiter do Nasidienus).

Čuvajući pomalo konzervativno impostaciju materijala u *RE*, pri čemu *realia* geografska, ekonomska, povijesna, mitološka i sl. pončsto pretežu nad pojmovima i imenima iz nauke o književnosti, estetike, filozofije, lingvistike i sl., *Mali Pauly* kao stvaralački ekscerpt velike *Realne enciklopedije* čuva onu koncepciju sveobuhvatnosti antičkog života, za koju je *RE* bila i ostala epohalnom u klasičnoj filologiji. Kažem *ekscerpt*, jer je *Mali Pauly* namjerno rađen „auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft“; *stvaralački*, jer je golema građa iz *RE* ovdje podvrgnuta racionalnom izboru i ravnomjernom opsegu natuknica, prožeta novim znanstvenim rezultatima i, u cjelini uzevši, vrlo dosljedno ažurirana sekundarnom literaturom.

V. Vratović, Zagreb

LEXICON LATINITATIS MEDII Aevi IUGOSLAVIAE

Fasciculus I: A-Clericellus, ed. Institutum historicum Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, Zagrabiae MCMLXIX.

Po zamisli i ostvarenju ovo je pionirsko djelo naše leksikografije. Tumačenjem svake riječi i na latinskom i na hrvatsko-srpskom jeziku ovakav rječnik srednjovjekovnog latinитета s područja Jugoslavije u jednakoj je mjeri upotrebljiv i međunarodnoj i domaćoj znanstvenoj javnosti. Njegovim se objavljivanjem naša zemlja uklapa u akciju Međunarodnog odbora u Bruxellesu za izdavanje rječnika srednjovjekovnog latinитета.

Nosilac je izradbe našeg *Rječnika* Međuakademijski odbor triju akademija: Jugoslavenske (Kostrenčić, Deanović, Gortan i Herkov), Slovenske (M. Kos i Grošelj) i Srpske (V. Novak i Tadić), uz suradnike: P. Blaznika, I. Ilića, R. Modrić, B. Otorepca, J. Stipišića i M. Šamšalovića. Glavnu mu redakciju čine: Veljko Gortan, Zlatko Herkov i, kao predsjednik, Marko Kostrenčić.

Nakon imena autora i naziva izvora (*Scriptorum nomina et fontium inscriptiones*), Kratica imena autora i izvora (*Scriptorum et fontium notae compendiariae*) i Drugih kratica (*Aliae notae compendiariae*), obuhvaćeno je ovim I. sveskom na 232 stranice formata velike četvrtine oko 4000 riječi od A do CLERICELLUS. Među izvorima rječničke građe upotrijebljeni su tiskani statuti, notarske knjige, urbari, listine, povijesna djela, crkvenopovijesni spisi itd., od najstarijih pisanih spomenika na našem tlu do god. 1500. Kudikamo najviše izvora, što je sasvim razumljivo, potječe s hrvatskog područja.

Koja su načela obradbe?

Ponajprije, od riječi klasičnog podrijetla obuhvaćene su ovdje samo one kojih nema u našem najvećem, Divkovićevo *Latinsko-hrvatskom rječniku* (Zagreb, 1900, II. izd.). Dobro je ipak što su, uz potvrdu, zabilježene npr. grafije *amicus* (uz primjedbu „*pro: amicus*“), *charus* (*pro: carus*), *choactus* (*pro: coactus*) i sl.

Potvrde značenja riječi, s naznakom izvora i godine izdanja, navođene su u dosta opširnu kontekstu koji katkada obasiže i više redaka. Također je dobro i također dosljedno provedeno načelo po kojem se sve grafije iste riječi navode na svojem abecednom mjestu pa se upućuju na jedan temeljni oblik i tu se obrađuju, ali tako da je svaka grafija potvrđena citatom, a ako se radi o rjeđoj riječi ili su citati pogodni, uzete su i dvije potvrde. Usp. na primjer: *calafatus*, *calogerus*, *canavaza*, *caratellus*, *carbonosus*, *celandum*, *cercellus* itd.

Znanstvenoj preciznosti i funkcionalnosti rječnika još više pridonosi — predstavljajući po istančanoj dosljednosti leksikografski *novum* — obradba onih, dosta brojnih riječi uz koje je prije značenja stavljena opaska *per errorem pro* ili samo *pro*, *mendose*, *fortasse* ili značenje s upitnikom ili samo upitnik bez značenja.

Ma koliko poneke riječi, što se u rječniku tumače primjedbom *per errorem*, bile u kontekstu lako prepoznatljive, ipak njihovo dosljedno navođenje pruža onu sigurnost interpretacije koje smo vrlo često lišeni kad se nađemo sami pred tekstem. Ne birajući posebno, navodim nekoliko primjera: *aciam* je rastumačeno kao *per errorem pro: eciam*, *altamen* kao *attamen*, *amphiteoticus* kao *emphyteuticus*, *amptiora* kao *ampliora*, *anca* kao *auca* (jasno, dakle, definirano kao pogreška, bez potrebe da se, kao npr. Ducange, riječ svrstava pod *Anca* te sub 2. tumači „idem quod *auca*“), *aure* kao *iure* od *ius*, *calcota* kao *caleota* = *galeota*, *calliare* kao *talliare*, *camora* kao *camoca* (što se javlja i u oblicima *camoka*, *camocia* i *chamozza*.), *capitivas* kao očita tiskarska greška za *capitivas*, *cauna* kao *canna*, *ciba* kao *cimba*, *cymba*, *circiheca* kao *chirotheca*, *circumendo* kao *circumcingendo* i brojne druge. Nije manje zanimljiv, što u fonetskom što u značenjskom pogledu, ni onaj tip riječi koje su riješene uz primjedbu *pro*, npr. *ampolna* za *ampulla*, *ammonere* (i *amonere*) za *admonere*, *amida* za *amita*, *aposica* za *apotheca*, *brebriarium* za *breviarium*, *ciphus* (*ciffus*, *cifus*) za *scyphus* i sl.

Kako naš rječnik zadire u lekciju teksta i njegove emendacije, pokazuju natuknice s opaskom *mendose*, npr. *absolubiter* za *absolubiliter*, *Adabon* za *Abbadon*, *anpharismus* za *aphorismus*, *archiepiscopus* za *arepiscopus*.

Gdje izdavači nisu bili sasvim sigurni da se radi o greški, ogradili su se primjedbom *fortasse*, npr. *aramiator* = „*fortasse mendose pro: armiator* (ital. *armiero*), *armorum faber: oružar*“.

Da pokažem koliko su leksičkih i morfoloških slojeva autori rječnika uzeli u obzir, upozorit ću na još nekoliko tipova što se djelomice uklapaju u gore navedene, a djelomice imaju samostalnu vrijednost. Uz natuknice tipa *ascensit* (perf. verbi *ascendere* — *pro: ascendit*), *capitre* = *pro: capere*“, ili jezično vrlo zanimljivu *chroatensis*, *chroatinus* = „*adi. — pro: croaticus*“, i *bulgaricus* = „*adi. — pro: vulgaricus: pučki, narodni*“, upada u oči da autori među natuknice uvrstavaju i nerazriješene kratice, koje u tiskanim izvorima nisu bile uočene kao kratice, npr. *aial* = „*abbrev. = animal*“, *chabba* = „*abbreviatio pro carubba* (v.)“.

Izdiferenciranost značenja riječi dobro je svojstvo ovoga, kao i svakoga dobrog rječnika. Dovoljno je ovdje upozoriti samo, na primjer, na pet značenja riječi *arma*, šest za *capitaneus*, ukupno sedam za *caput*, dvanaest za *carta*. Koliko time, zbog interpretativnih implikacija pravno—povijesne, ekonomske, kulturne itd. prirode, ovaj rječnik pozitivno nadilazi uže leksikografske i filološke okvire, ne treba ni isticati. Njegov se plodan utjecaj, mislim, mora osjetiti vrlo brzo.

Kad značenja riječi nisu sasvim sigurna, navedena su, ali s upitnikom, npr. *ascaratus* = „*oneratus?: natovaren?*“, *camatare* (cf. ital. *scamatare*) = „*reficere?: popravljati?*“, a ako ni širi kontekst potvrde ne otkriva zadovoljavajuće značenje, riječ je ostavljena s upitnikom umjesto značenja, npr. *aprobaticum*, *asplus*, *batadurus*, *branium*, *bolica*, *callensis* (nije li to pridjev talijanskoga grada Caglia?), *cerga*, *ceveda*, *cia*. Takvih riječi s nesigurnim ili neutvrđenim značenjem doista je malo ostalo u

rječniku. Ali dobro je što su sve navedene, uz jednu ili više potvrda, i što im autori rječnika nisu kakvim proizvoljnim tumačenjem zamaglili izvorno značenje.

Iako nije etimološki rječnik, naš *Lexicon* — čuvajući pravu mjeru — dovoljno pažnje posvećuje etimologiji latinskih srednjovjekovnih riječi s našeg terena, među kojima su talijanske (kako književne, tako u prvom redu iz mletačkog dijalekta), grčke, mađarske i njemačke na prvom mjestu. Za talijanske, bilo književne ili dijalektalne, spomenuo bih kao primjer riječ *acciale* (s grafijama *accialium*, *acciarium*, *acziarium*, *açarum*, *azale*) kojoj se značenje izvodi: „ital. acciaio, ven. azál — chalybs, ferrum: čelik, nado”, zatim *armizare*, *astrambare*, *cazamortae*, *čavrelus*; prema mađarskom: *aldomassio*, *aruc*, *barazda* (zanimljiv spoj hs. *brazda* i mađ. *barázda*), prema arapskom: *amiras*, prema turskom: *achanzia* (*akanchia*, *akansya*), preko rumunjskog: *afflatura*, prema langobardskom: *aldiana* itd. Sa slavističkog, poglavito s kroatiškog stajališta, posebno su zanimljive slavenske riječi u okviru latinskih tekstova, zadržavajući gotovo doslovno svoj morfološki i donekle fonetski izgled, npr. *bregħ* (koji se u tekstovima javlja i kao indeclinabile, ali i u latiniziranom deklinabilnom *bregus*, npr. u: Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II 137/13, iz god. 1174: . . . et a riuo usque ad b r e g u m . . . !), *brod*, *bukovje*, *čalus* („litus: žal”), *cameni* (adi., *lapideus*: kameni, v. u: Kandler, *Codice diplomatico istriano*, 4. XI. 1395: . . . prima meta est vadum lapideum, vulgo c a m e n i brod. . .), *carbonosus* s ostalim grafijama (=krabonos, krabonosica, krabulja, v. npr. u: Monumenta Ragusina—Libri reformationum, iz god. 1331. i dr.), *carina* (=„vectigal, portorium: daća, carina”), *cerye*, *cesta*, *cherni* (=„niger: crn”), *chycz* (indecl. i decl.: vox qua feles aliguntur. . . : uzvik kojim se tjeraju mačke „šic”. . .), *clanac*, *clen* (*clenik*, *clín* kao indecl. i *clenus* declin. = *carpinus*: klen, grab”) itd. Ne služi samo kao potvrda značenja naših riječi i njihove fonetske strukture, nego i datiranje njihova javljanja i ostale lingvistički relevantne zaključke omogućuje na posredan način njihova temeljita obradba u ovom rječniku.

Lexicon Latinitatis medií aevi Iugoslaviae pruža našem istraživaču i svakom istraživaču naših izvora pouzdan oslonac, koji su mu dosad često uskraćivali i Ducange i Bartal. On sadrži i nesumnjive komparativne, i to vrlo obilne, poticaje u širem okviru evropskoga latinizata. Mislim na komparativne — kako u pojmovnom pogledu iz različitih aspekata društvenog života, tako u lingvističkom.

Ovom zamašnom i precizno izvedenom pothvatu naše leksikografije treba samo poželjeti da se već tijekom godine 1970. zaokruži u cjelinu s preostala 3 sveska.

Možemo li *Rječnik novovjekovnog latinskoga* (za razdoblje od 1500. do 1847), na kojemu se već radi, očekivati s boljim željama nego da slijedi sjajna dostignuća ovoga upravo prikazanog?

V. Vratović, Zagreb

Alfonso TRAINA, *Vortit barbare. Le traduzioni poetiche da Livio Andronico a Cicerone. Ricerche di storia della lingua Latina 7.* Roma, Edizioni dell' Ateneo 1970. 236 strani.

V malokaterem slovstvu je delež prevajalstva odigral tako pomembno vlogo kot v rimskem. Prevod je v Rimu izhodiščna točka, iz katere so se — z redkimi izjemami (satira, anali) — razvile skoraj vse literarne vrste. Problem rimske književnosti se pogosto skrči na problem prevoda: koliko je neki pesnik izviren, koliko pa samo prevajalec, posredovalec, posnemovalec ali tekmeč grških vzorov? V rimskem slovstvu pogosto sploh ni meje med prevodom in izvirstnostjo ali pa je ta meja močno zabrisana: tudi med največjimi izvirnimi pesniki je delež prevajalstva večji, kot se zdi na prvi pogled — pomislimo samo na Horacijevu liriko in njen odnos do helenističnih predlog, kot ga je osvetlil G. Pasquali, na Vergilijevo Eneido in njeno razmerje do Homerja, pomislimo na eno najlepših Katulovih pesmi, ki sestoji v bistvu iz prevoda